

*Dr. sc. Živana Hedbeli
head of Registry Office, General Administration
Office of the Croatian Parliament and the
Government of the Republic of Croatia
Trg. Sv. Marka 3, 10000 Zagreb, Croatia
zivana.hedbeli@gmail.com

HEDBELI, Živana, Chicken and egg? Records and activities? Atlanti, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 269-277.

Original in Croatian, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

Key words: *archival records, creation of records, archives' future, history of archives*

Paper gives comprehensive overview of archives', archival theory and practice development, until and during the 20 century. Author offers thesis that modern archives' work is based on 19 and earlier centuries methods and principles when records preceded activities, while in today's world activities precede records. Shift of archival paradigm is essential.

HEDBELI, Živana, Pollo e uova? Documenti o attività? Atlanti, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 269-277.

L'articolo dà una sguardo esaustivo sullo sviluppo degli archivi, della teoria e della pratica archivistica fino al e durante il XX secolo. L'autrice sviluppa la tesi secondo la quale il lavoro degli archivi moderni è basato su metodiche e principi del XIX secolo e precedenti, quando i documenti precedevano le attività,

1. Vidi Hedbeli, Ž. *Položaj, uloga i promjene pismohrana i arhiva kao posljedica širenja elektroničke uprave. magistarski rad*, Zagreb: Filozofski fakultet, 2005., <http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/publicazioni/Hedbeli.swf>

2. Imamović Pirke, Emir. *Ostaje ono što je zapisano*. Novi list : Pogled, 20.06.2009., str. 7.

Uvod

Ljudska vrsta¹ od svog postanka nastoji zapamtiti određene događaje i pojave koje drži značajnim, pri čemu se pomaže usmenom predajom, crtežima na stijenama, ukrasima na glinenom posuđu, sustavima uzlova, zapisima, građevinama itd. Zapisi se stvaraju i čuvaju kako bi se dokumentiralo aktivnosti i procese, a služe za zaštitu općih i pojedinačnih interesa i prava. Arhivi su nastali iz praktičnih potreba očuvanja zapisa o javnopravnim, privatnopravnim, sudbenim, upravnim, političkim i ostalim pravnim poslovima i događanjima, dokažu ili ilustriraju činjenice. Gradivo je u prvom redu pravni izvor, a autentičnost mu je bitna oznaka. Arhivsko gradivo čini osnovni temelj memorije sveukupne prošlosti određenog društva, države, naroda, organizacije i pojedinca². Gradivo se smatra kulturnim dobrom, povijesnim i znanstvenim izvorom čija je najvažnija funkcija korištenje.

Arhivi i gradivo do 20. stoljeća

Pouzdanih podataka o tome kada su nastali prvi arhivi nema, no arhivi su stari koliko i sama pismenost. Pojava privatnog vlasništva i zakonima uređenih društava dovodi do bilježenja podataka o imovini ili osobi koja vlada. Iz najranijeg su nam doba sačuvane obavijesti o posjedniku, imovini, porezima, presudama, osvajačima i vladarima urezane u kamenu, glinenim pločicama ili ugrađene u dijelove građevina. Izvorni grčki *archeion* bio je sudačko sjedište i javni ured, a antički arhivi bili su dostupni javnosti i građanstvu koje je isprave moglo kopirati i ovjeriti. S padom Rimskog carstva pada i razina pismenosti. Srednji vijek za bilježenje svjedočanstava pored kamena najčešće koristi pergamenu. Slaba pismenost i skup medij bilježenja i pohrane podataka određuje oblik čuvanja dokaza o određenom događaju - povelju. Stvaratelji čuvaju i koriste svoje gradivo u svrhu obrane svojih prava, te stoga sami određuju što će se trajno čuvati. Vladari i feudalni dinasti čuvali su svoje arhive u kulama, crkvama i palačama ili ih, po uzoru na rimske imperatore, nosili sa sobom. Budući da vladari ne borave na jednom mjestu, i ono isprava što imaju nose sa sobom, a crkva ima stabilnu organizaciju i pismene,

učene ljude, iz srednjeg su vijeka najbolje sačuvani crkveni arhivi. Najstariji su crkveni, gradski i notarski arhivi, kojih serije teku neprekinuto od XIII. st. Od 12. do 16. st. vladari i velikaši smještaju svoje arhive na posebno mjesto povezano s njihovim kancelarijama. Potkraj srednjeg vijeka započela je koncentracija arhiva. Najstariji (moderni) arhivi nastali su zbog odluke tadašnje vlasti da gradivo koncentriraju na jednom, središnjem mjestu. Državni arhivi nastali do kraja 18. st. su tajni (nisu dostupni javnosti), i vladarevo su učinkovito sredstvo upravljanja. Povećanje korespondencije dovelo je do smanjenja preglednosti i kontrole nad poslanim i primljenim aktima, te se u 16. st. spise počelo organizirati prema sadržaju: svi papiri koji se odnose na isti predmet (problem, aktivnost, proceduru) ujedinjuju se u odvojene fizičke jedinice. U istom se razdoblju (16. i 17. st.), iz potrebe za sistematiziranjem starijih spisa, javljaju prvi arhivski teoretičari, koji slijede načelo pertinencije, to jest dokumenti se slažu po predmetu, bez obzira na njihovo porijeklo (stvaratelj).

Razvoj modernih država, kapitalizam i moderni oblici poslovanja povećavaju broj događaja koje treba zabilježiti ili urediti, što dovodi do sve većeg stvaranja pisanog gradiva čija je zadaća da određene pojave, činjenice, događaje, prava i pravne poslove pismeno fiksira i zabilježi radi osiguranja dokaza ili pružanja obavijesti. Spisi prate pravni posao, odnosno pružaju činjenično stanje o predmetu kojim se bave, pokazuju o čemu se radi, služe pripremi ili izvršenju nekog posla. Povećana potreba za bilježenjem dovodi do sve veće uporabe papira (jeftinijeg medija bilježenja i pohrane podataka), povećanja pismenosti, razvoja tehnika umnažanja i upravnog aparata, stvaranja i razvoja sustava uredskog poslovanja čija je glavna zadaća organizacija dokumenata, odnosno brzo i učinkovito pronalaženje spisa. U 18. st. briga za pismohrane sastavni je dio uprave. Registrature se čuvaju ondje gdje su nastale. Institucije same vode brigu o čuvanju vlastite dokumentacije, čuva se ono gradivo koje je dokazno sredstvo kojim se štite prava pojedinca ili društva kao cjeline. Teoretičari 18. st. nastoje stvoriti idealnu, općevažeću shemu za uređenje arhiva. Filip Spiess iznio je ideju kako je najbolji plan sređivanja onaj koji daju same isprave, iz čega je kasnije izraslo načelo provenijencije.

Francuska revolucija (1789-1795.) obilježava prekretnicu u razvoju arhiva. Institucije koje su do tada bile na vlasti prestaju postojati, a njihovo gradivo više nije u aktivnoj uporabi. Pravilo je Francuske revolucije da arhivi pripadaju narodu i moraju biti na raspolaganju svim građanima čime se uvodi načelo javnosti arhivskog gradiva. Gradivo postaje dostupno za privatna istraživanja, a glavna uloga arhiva je korištenje gradiva od strane korisnika. Razvija se ideja o čuvanju gradiva zbog širih interesa, kao izvora informacija i svjedočanstava o povijesnom i kulturnom identitetu naroda. Arhivi se izdvajaju iz uprave i postaju mjesta gdje se istražuje nacionalna povijest, a arhivisti (koji su sada pretežito povjesničari a ne pravnici) prikupljaju sve što može svjedočiti o nacionalnoj povijest. U 19. st., pod utjecajem historiografije, povelje dobivaju značaj nacionalnog blaga kojeg čuvaju arhivi. Tekuće gradivo nije tako bitno i arhivi ga ne preuzimaju regularno već kad se uprava želi riješiti "starih papira". Sami stvaratelji i dalje određuju što će se trajno čuvati, a čuva se ono što ima dokaznu snagu u očuvanju prava države i pojedinca. Pismohrane su razdvojene od arhiva.

mentre nel mondo d'oggi le attività precedono i documenti. Un cambio nei paradigmi archivistici è essenziale.

HEĐBELI, Živana, Kokoš in jajce? Dokumentacija ali aktivnosti? Atlanti, Zv. 19, Trst 2009, str. 269-277.

V referatu autorica prikazuje razvoj arhivov in arhivske teorije in prakse v XX. stoletju in do konca XX. stoletja. Tako postavlja tezo, da delo sodobnih arhivov temelji na načelih, metodah in spoznanjih XIX. stoletja in še iz prejšnjih obdobj, ko je dokumentacija nastajala zaradi aktivnosti, medtem ko v sodobnem svetu aktivnosti nastajajo zaradi dokumentov. Zaradi tega je sprememba arhivskega vzorca zelo pomembna.

SUMMARY

Work of modern archives is based on principles and methods codified in the 19 century. In the old days papers were preserved as basis for decision/action making, today paper are preserved because they are, in many cases, proof of quasi-legality of certain decision/action. Archival science is, or at least want to be, a science, and the highest value of any science is truth. I have come across to no many papers dealing with relation between archives and truth, what is more, current the Code of Ethics bypass the issue. An occurrence of private property resulted archives. Accuracy, precision and authenticity are virtues of societies to which property is important. Identical characteristics are asked from documents, or archivist. Let us make a question: Why to record issues at all? Motives are dichotomous: a wish to remember something and lack of confidence in somebody else's honesty and frankness. Lack of confidence in honesty, or world, or other human being brings to in records inflation, which is above all obvious in 20 century. During that century horrors and monstrosity of two world wars have shaken the very roots of the mankind. Today's man is to terrified that records that he produces, trying to protect himself from possible misfortunes in advance, become so to say talismans which are supposed to bring happiness, success, peace, content, heal-

thy and long life. We, archivists, have to ask ourselves a question. Do we stimulate, by our efforts to protect and preserve records, further distrust in other human beings honesty? Archival science is in crisis. It appears that to resolve it first an answer should be found, what is the archival science aim, its mission, the highest value it aspires to. We, archivists, like to babble ourselves that we are taking care of the world's memory. Answer to the question how to find truth, or what the truth is, was not found successfully till yet, even by the sciences much older than archival one, which do not have to discourage us. Further archival theory analysis is more than welcome. Nobody wanders biased or defect memory.

U 19. st. počinje sustavno prikupljanje arhivskog gradiva, i usporedo s tim, osnivanje modernih arhiva, ustanova koje preuzimaju, čuvaju, obrađuju i daju na korištenje gradivo različitih stvaratelja. Buđenjem nacionalnih država arhivi dobivaju svoje moderno značenje. Po uzoru na *Archives Nationales u Parizu* tijekom 19. i 20. st. nastaju suvremene arhivske ustanove izuzete iz uprave, premda i dalje povezane s administracijom i registraturama. Donosi se arhivsko zakonodavstvo, osniva mreža arhivskih ustanova (regionalnih i lokalnih), podižu suvremeno opremljene arhivske zgrade, a rad u arhivima, koji se otvaraju javnosti, postavlja na znanstvene temelje.

Koncept arhivskog fonda kao cjeline dokumenata koje je stvorilo jedno upravno tijelo, ili osoba, tijekom svojeg djelovanja javlja se u krajem 18. stoljeća. Dokumenti koje je stvorilo jedno tijelo trebaju biti čuvani zajedno i povezani su s tim tijelom. Načelo *les respect pour fonds* do kraja su razvili Nizozemci Muller, Feith i Fruin³, koji su svojim priručnikom o sređivanju i popisivanju arhiva iz 1898. g. kodificirali arhivsku znanost. U 19. st. u potpunosti su razvijena dva osnovna načela arhivistike: načelo provenijencije (pripadnosti) i načelo prvobitnog reda. Načelo provenijencije, odnosno poštivanja fonda znači da se gradivo nastalo radom jednog stvaratelja ne smije miješati s gradivom nastalim radom nekog drugog stvaratelja. Prema načelu prvobitnog reda, sistem sređivanja pri odlaganju spisa u kancelarijama stvaratelja treba zadržati, a po potrebi rekonstruirati. Načelo provenijencije je temelj na kojem počiva arhivistička znanost 20. stoljeća.

Arhivi i gradivo 20. stoljeća

Porast broja činovnika i javnih službi, izuzetan porast količine dokumenata nakon I., a posebice nakon II. svjetskog rata, te praktične potrebe odlučivanja što je gradivo trajne vrijednosti dovode do razvoja arhivske teorije. Arhivi postaju svjesni svojih obveza prema upravi, pohrane mase gradiva koja je došla i dolazi u arhive. Vrednovanje gradiva u nastajanju krucijalni je problema budući je gradiva sve više, a ni jedna arhivska služba nema dovoljno materijalnih i ljudskih sredstava za preuzimanje cjelokupnog gradiva uprave. Povećanje količine gradiva dovelo je do razmatranja uloge arhiva. Struka se počela okretati od čuvanja dokumenata ka odabiru dokumenata za čuvanje.

Tijekom većeg dijela svoje povijesti, arhivisti su pretežito čuvali, a ne odabirali gradivo. Najrazumnije opravdanje stajališta kako arhivsko umijeće "ne uključuje i evaluaciju povijesnog materijala" dao je 1922. godine engleski arhivist, sir Hilary Jenkinson⁴. Tražeći objektivne standarde odabiranja, Jenkinson tvrdi da arhivisti, a naročito povjesničari, unose u odabiranje ono što bi se "moralo najgorljivije držati podalje" - osobne sklonosti i predrasude. Pisao je kako je administrativno tijelo koje je stvorilo ili čuva gradivo jedino kompetentno donositi odluke o odabiranju. Odluke o odabiranju treba donositi na osnovu "praktičnih potreba posla", a ne na namjernom "stvaranju povijesnih podataka." Jenkinson je vodio računa o integritetu arhivskog gradiva te vrijednosti koju ono ima kao dokaz. Arhivsko gradivo je gradivo stvoreno, prikupljeno ili primljeno tijekom dnevnih aktivnosti.

3. Priručnik je imao velik utjecaj, budući da je bio prvi i preveden na francuski, njemački, engleski, talijanski, portugalski i kineski jezik.

4. Jenkinson, H. *A Manual of Archives Administration*, drugo revid. izdanje. London : Percy, Lund, Humphreys & Co., 1965.

Ono je nenamjerni nusprodukt djelatnosti institucija, vrijednost mu djelomice proizlazi iz administrativnog karaktera gradiva. Dnevne aktivnosti zahtijevaju točne dokumente.

Do sredine 20. st. arhivsku teoriju je oblikovala Europa, a potom je oblikuje Amerika, zemlja u kojoj se arhivisti moraju "boriti s brdima papira". Margaret Cross Norton 1944. g. piše kako više ni jedan ured nema mogućnosti čuvati svoje cjelokupno gradivo, te se naglasak arhivskog rada sa čuvanja prebacuje na odabiranje gradiva. Philip C. Brooks uveo je koncept "životnog ciklusa dokumenata"⁵. Cjelokupni rad modernih arhiva i odnos prema stvarateljima gradiva počiva na ovom klasičnom modelu⁶.

Teorija o vrijednosti gradiva osnova je djela Theodora R. Schellenberga. Shellenberg⁷ je razvio sustavni prikaz načela, kriterija i uputa vrednovanja, te je taj prikaz dominantan u razmišljanju i praksi vrednovanja druge polovice 20. stoljeća. Shellenberg definira dvije kategorije vrijednosti gradiva. Jedna su primarne vrijednosti, dakle upotrebljivost i značaj gradiva za one koji su ga stvorili. Druge su sekundarne vrijednosti, dakle vrijednosti koje dolaze od uporabe gradiva od strane povjesničara i genealoga. Primarne vrijednosti nisu trajne. Sekundarne vrijednosti su vrijednosti koju određeno gradivo ima kada ga koristi netko drugi, a ne stvaratelj, a ta se uporaba nije mogla predvidjeti. Sekundarne vrijednosti gradiva su trajne i glavna su briga arhivskog vrednovanja. Schellenberg je podijelio sekundarne vrijednosti na dokazne i obavijesne vrijednosti. Dokazne vrijednosti karakteriziraju podatke u gradivu u povijesnom, a ne u zakonskom smislu. Obavijesne vrijednosti, ukratko, odnose se na korisnost gradiva za šire dokumentiranje života, što je Schellenberg smatrao najvažnijim.

Prije gotovo pola stoljeća kreirani su prvi mikroprocesori. Od tada se ekspancijalnom brzinom povećava mogućnost pohrane podataka, i smanjuje cijena računala koja su danas (u razvijenim zemljama) dostupna gotovo svakome. 1960-ih razvijen je, za potrebe vojnih znanstvenika, Internet. Elektronički zapisi i razvoj IT (informatička tehnologija) doveli su do novih ideja. IT čini suradnju arhivista i uredskih djelatnika imperativom, jer što je sofisticiranija tehnologija kojom se gradivo stvara, to arhivist mora tješnje surađivati s onima koji ga stvaraju. Uvode se novi koncepti ili rekonceptualiziraju stari. Razvija se teorija o *records continuumu* koja dokument promatra u jedinstvenom procesu, a ne kroz faze njegova života. Rad arhivske službe se od brige za neaktivne spise pomiče na sam početak životnog ciklusa dokumenta, prije stvaranja spisa, u fazu stvaranja sustava uredskog poslovanja i utvrđivanja svih elemenata potrebnih za upravljanje dokumentima (metapodaci). Digitalni signali, koji čine elektronički dokument, pohranjeni su na medijima čiji je vijek trajanja kratak, a softveri i hardveri koji se koriste za njihovo čitanje rapidno zastarijevaju. Pristup elektroničkim zapisima pitanje je čitljivosti i razumljivosti zapisa⁸. Zaštititi elektroničke zapise znači osigurati njihovu čitljivost i razumljivost kako bi se olakšala razmjena podataka kroz vrijeme. Tijekom zadnja dva desetljeća svjetska je arhivska zajednica dosta i često raspravljala o elektroničkim zapisima. Općeniti je zaključak kako se elektronički zapisi po svom konceptu ne razlikuju od klasičnih: "Zapis je pisana evidencija o pravnom činu, napisana u skladu s odgovarajućom formom, utvrđenom kako bi je učinila vjerodostojnom i kako bi je obdabila snagom dokaza"⁹.

5. Prema tom modelu gradivo prolazi kroz faze stvaranja, odnosno aktivne administrativne uredske uporabe, polu-aktivnosti, i neaktivnosti (izlučivanje ili pohrana u arhive). Arhivi se bave gradivom u njegovoj neaktivnoj fazi. Gradivo uprave razdvojeno je od arhivskog, a arhivsko su i uredsko poslovanje različite struke.

6. Model je, npr. u Hrvatskoj, kodificiran kroz relevantne propise o arhivskom i uredskom poslovanju, obrazovanje za djelatnike koji se gradivom bave u arhivima, i kod stvaratelja, je različito, image arhiva u društvu, budući da većina građana, čak i djelatnika uprave, s arhivima dolazi u kontakt tek po prijekojoj osobnoj potrebi, je dosta loš, ako ikakav i sl.

7. 1968. g. Savez društava arhivista Jugoslavije izdao je knjigu "Moderni arhivi principi i tehnike rada" T. R. Schellenberga

8. Čitljivost znači da zapisi mogu biti obrađeni u računalnom sustavu ili s pomoću uređaja različitog od onoga na kojem su izvorno nastali ili na kojem su trenutno pohranjeni. Razumljivost znači da je informacija razumljiva ljudima.

9. Definiciju zapisa prema Luciani Duranti u Guercio, M. Načela, *Metode i instrumenti za stvaranje, zaštitu i korištenje arhivskih zapisa u digitalnom okruženju*. in *Modernizacija hrvatske uprave*. Zagreb : Društveno veleučilište u Zagrebu, 2003., str. 247-278.

Korištenje IT nije promijenilo osnovnu prirodu stvaranja dokumenata - oni su izraz ili nusproizvod administrativnih procesa. Nije promijenjena niti temeljna uloga arhiva, sačuvati dokumente kao evidenciju aktivnosti. No, razvija se novo poimanje arhivske službe i preispituje uloga arhivista i uredskih djelatnika.

U prošlosti, kada se stvaralo malo, a sačuvalo još manje dokumenata, izlučivanje gradiva nije se provodilo. Problem je nastao u 20. stoljeću, s pojavom modernih registratura i masovne produkcije spisa, kada je postalo jasno da se ne može čuvati sve, te da je potrebno odabrati što je važno za buduće korisnike, a izlučiti ono što nije. IT povećava komunikaciju što dovodi do porasta broja dokumenata. Vrednovanje je odlučivanje o konačnoj sudbini dokumenata. Odabiranje gradiva za čuvanje je iznimno delikatan zadatak budući da se izlučeni dokumenti ne mogu nadoknaditi, oni su trajno uništeni. Vrednovanje i odabiranje gradiva je skoro svugdje u svijetu zadaća arhivske službe. Vrednovanjem arhivisti postaju "stvaratelji povijesti" odlučujući hoće li određeni dokument biti uništen ili sačuvan.

Napori da se ideja trajnog čuvanja primijeni na ogromne količine dokumenata nespojivi su s realnim mogućnostima, cijena održavanja izvornih dokumenata u neograničenom razdoblju tako je velika da je cilj praktički nedostižan, što je dovelo do promjena klasičnih teorija vrednovanja i napuštanja ideje o trajnom čuvanju kao čuvanju izvornih dokumenata zauvijek. Vrednovanju je svjetska arhivska zajednica posvećivala znatnu pažnju u 1970-im i 1980-im godinama. U modernoj se teoriji vrednovanja susrećemo s tri struje¹⁰. Uz dvije struje, čiji su rodonačelnici Schellenberg i Jenkinson, tu je i treća po kojoj arhivisti gradivo trebaju vrednovati sukladno vrijednostima društva u kojem žive, a vrednovanje ima i političku dimenziju. U kasnim 1980-tim i ranim 1990-tim¹¹ razvilo se shvaćanje, glavni su teoretičari Hans Booms i Terry Cook, da gradivo treba odražavati društvo koje ga je stvorilo, da društvo mora odrediti svoje osnovne vrijednosti, a one se odražavaju u funkcijama onih ključnih ureda koje je društvo stvorilo da realizira svoje potrebe i želje. Arhivski se fokus sa sadržaja dokumenta premješta na širi ili makro kontekst dokumenta, koji se otkriva kroz funkcije stvaratelja. Vrednovanje nije prvenstveno usmjereno na pojedini dokument već na upravne funkcije, zadaće ili aktivnosti iz kojih zapisi nastaju.

1975. g., gotovo istodobno s elektroničkim dokumentima, u arhivistici se pojavio David Bearman¹². Bearman je uočio kako klasične arhivske metode ne daju željene rezultate, te uočio potrebu za novim metodama odnosno novom paradigmatom u arhivistici. Zagovarao je nove metode koje će se usmjeriti na vrednovanje aktivnosti iz kojih nastaje gradivo radije nego na samo gradivo, i napuštanje ideje trajnog čuvanja u korist čuvanja na temelju kontinuirane vrijednosti. Istaknuo je kako treba prevrednovati svaku pretpostavku da gradivo treba čuvati u originalnom formatu, već treba čuvati dokazni kontekst i funkcionalnost vezanu uz gradivo. Kod sređivanja i opisa gradiva, koje po starim metodama zahtijeva previše posla, treba dokumentirati kontekst stvaranja i upotrebe gradiva radije nego same spise, te razviti sustav u kojem bi spisi opisivali sami sebe.

U arhivistici trenutno egzistiraju dvije paradigme¹³: stara paradigma je povijesno-tehnistička (historical-technicist), a nova znanstveno-informacijska (scientific-informatonal). Osnovni objekt arhi-

10. Vidi Eastwood, T. *Reflections on the Goal of Archival Appraisal in Democratic Societies*. in «Archivaria». 54(2002). str. 59-71., te Ham, G.F. *Selecting and Appraising Archives and Manuscripts*. Chicago : The Society of American Archivists, 1993.

11. Vidi Cook, T. *Archives in the Post-custodial World: Interaction of Archival Theory and Practice Since the Publication of the Dutch Manual in 1898*. in «Archivum» XLIII(1997). str. 191-214.

12. Bearmanova glavna djela "Archival Methods" i "Archival Strategies" mogu se naći na URL: <http://www.archimuse.com/publishing> (prosinac 2003.).

13. O promjeni arhivske paradigme vidi Ribeiro, F. *Archival Science and Changes in the Paradigm*. in «Archival Science» 1(2001). str. 295-310.

vistike stare paradigme je dokument, a karakteristične odrednice: nacionalna država, važnost dokumenata za studij povijesti, nacionalna arhivska služba (nacionalni arhiv), arhivi su objektivni, neutralni i pasivni čuvari istine, koncept fonda, načela provenijencije i prvobitnog reda, privatno gradivo pohranjeno u državnim arhivima, arhivistika je pomoćna povijesna znanost, pragmatičko uredsko poslovanje, životni ciklus dokumenta¹⁴. Osnovni objekt nove paradigme je društvena informacija definirana kao niz intelektualnih, kodiranih i društveno kontekstualiziranih značajnih simbola koje je moguće zabilježiti na bilo kojem nosaču (papiru, računalu, magnetskoj traci...) i stoga permanentno priopćavati. Osnovni objekt nove paradigme, informacija, može biti izolirana i znanost je može proučavati. Arhivistika je informacijska znanost koja se od ostalih informacijskih znanosti (bibliotekarstvo, dokumentalistika) razlikuje po tome što gradivo promatra na holistički način kao (polu) zatvoreni sustav društvenih informacija, zabilježenih na bilo kojoj vrsti medija, a koje određuju dva faktora, struktura i korištenje, kojima se pridružuje i treći, memorija, koji se preklapa s prva dva.

Najzapaženije su rasprave nastale pod utjecajem post-modernizma¹⁵. Rasprave dekonstruiraju sve segmente arhivske teorije i prakse, a razmatraju i pitanja koja su bila van domene klasične arhivistike. Post-modernizam se pojavio 1970-ih, no arhivisti su ga "otkrili" tek 1990-ih. Tvorac dekonstruktivizma Jacques Derrida je 1996. g. napisao knjigu "Archive Fever". Prema Terryju Cooku¹⁶ arhivisti moraju razumjeti post-modernizam zbog njegova utjecaja na popularnu kulturu. Post-modernizam nudi mogućnosti obogaćivanja arhivske prakse, a arhivistima priliku da se izvuku iz svoje učahurenosti. Fond prestaje postojati kao fizički entitet, više nije fizička stvar koja se konstruira ili rekonstruira fizičkim sređivanjem, već niz odnosa između gradiva, stvaratelja i poslovnih procesa. Ti se odnosi i veze ne moraju iskazati fizičkim grupiranjem i čuvanjem gradiva već se prvenstveno iskazuju opisom, neovisnim o fizičkoj lokaciji i sređivanju dokumenata. Ovaj ne-kustodijalni pristup znači rekonstruiranje fonda konceptualno pomoću opisa, umjesto fizički pomoću sređivanja. Arhivska znanost mora se usmjeriti s analize dokumenata na analizu funkcija, procesa i transakcija koje su dovele do stvaranja gradiva. Promjena fokusa s proizvoda na proces dovodi do promjene osnovnih teorijskih formulacija: provenijencija (koja postaje virtualna), prvobitni poredak (odražava radne procese), dokument (više nije fizički objekt), fond (virtualni realitet odnosa), sređivanje i opis (daju kontekstualno razumijevanje mnogostrukih međuodnosa), vrednovanje (vrednuju se funkcije, programi i aktivnosti), pohrana (kontinuirana migracija), arhivi (virtualni). Činjenice iz teksta ne mogu se odvojiti od interpretacije. Arhivisti nisu pasivni čuvari gradiva već imaju aktivnu ulogu u oblikovanju memorije društva, od njih se zahtijeva nova otvorenost i transparentnost njihove uloge u stvaranju gradiva. Arhivisti se u vrednovanju moraju usmjeriti s vrednovanja gradiva uprave na vrednovanje upravljanja.

Nova teorija nadilazi životni ciklus gradiva u kojem se različite profesije brinu za dokumente ovisno o fazi, i naglašava kontinuum zapisa u kojemu su uredsko i arhivsko poslovanje jedinstveni proces. Model *record continuum*¹⁷ nastao je 1990-tih u Australiji, a razvio ga je Frank Upward pod snažnim utjecajem post-modernizma (Foucault, Derrida, Giddens). *Continuum* promatra gradivo kao posebnu

14. Djelatnost arhiva i arhivske službe u npr. Hrvatskoj, zasniva se na ovoj paradigmi, bez obzira koliko se nekim kolegama sviđa ili ne činjenica kako svoj rad, u 21. stoljeću, temelje na načelima i metodama kodificiranim prije dva stoljeća.

15. Objašnjenje post-modernističkih teorija daje Rajh, A. *Postmoderna arhivistika: uvodna predavanja*. in «Arhivski vjesnik» 46(2003). str. 147-177., a odnos post-modernizma i arhivistike vidljiv je, posebice dobro, iz radova Terryja Cooka.

16. Cook, T. *Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives*. in «Archivaria» 51(2001). str.14-35., i Cook, T. *Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts*. in «Archival Science» 1(2001). str. 2-24.

17. O razvoju modela vidi McKemmish, S. *Placing Records Continuum Theory and Practice*. in «Archival Science» 1(2001). str. 333-359.

vrstu dokumenata u smislu njihove namjene i funkcionalnosti, naglašava njegovu dokaznu, transakcionu i kontekstualnu prirodu, te odbacuje definiciju gradiva usmjerenu na njegov sadržaj i obavijesnu vrijednost. Teži se inkorporaciji osobnih i korporalnih arhiva svih sektora društva u kolektivni arhiv, koji funkcionira kao kolektivna memorija cijele države. Peter Scott je razvio, za razliku od jedan-na-jedan odnosa između gradiva i njegovog stvaratelja, pristup sustava serija kojim se opisuju brojne veze između brojnih stvaratelja i serija gradiva bez obzira gdje se nalazile u *continuumu* gradiva: u uredu koji ih je stvorio, u uredu koji ih trenutno čuva ili u arhivu. Serija tvori kronološki ili logički niz bez obzira na porijeklo. Uredsko poslovanje i arhiviranje fiksiraju dokumente koji su stvoreni u kontekstu socijalnih i organizacijskih aktivnosti, to jest ljudskih interakcija svake vrste, i čuvaju ih kao dokaz aktivnosti. Pomoću metapodataka osigurava se dostupnost značajnog gradiva tako dugo dok je ono vrijedno ljudima, organizacijama ili društvu, bilo da se radi o nanosekundama ili tisućama godina. Naglašava se veza između uredskog i arhivskog poslovanja. Arhivi su uključeni u kontrolu i upravljanje gradivom, ali ne neophodno i u njegovo fizičko čuvanje.

Otvorena pitanja

Opisana povijest i sadašnjost arhivistike je ona koju se, manje ili više, koherentno danu, može naći u većini relevantne literature. Dobar se dio arhivista, u obavljanju svojih rutinskih zadaća, ne bavi promišljanjima što navedeno zapravo znači. Povijest arhivistike i arhivske teorije su materija koju se pretežito „odradi“ prigodom pripremanja ispita i ne doživljava bitnom za svakodnevni rad. Prema mom iskustvu, propitivanje vlastite struke, i uočavanje veza između teorije i prakse, društvene stvarnosti i značenja arhiva, dolazi tek po stjecanju znatnog iskustva u radu s gradivom.

Rad modernih arhiva temelji se na načelima i metodama kodificiranim u 19. stoljeću. Jedna od karakteristika 19., i prethodnih, stoljeća je komunikacija putem pisama i dopisa. Ukoliko su nam povjesničari točno dočarali tadašnji život¹⁸, države, vladari, plemstvo i drugi svoje su akcije temeljili na zapisanim informacijama, te je objava rata, sklapanje saveza, braka, urote i sl., slijedilo shemu: A piše B, B odgovori, A na temelju odgovora donese odluku. Kako je danas? Vjeruje li tko kako je npr. G. W. Bush odluku o napadu na Irak temeljio na papirima o iračkim programima razvoja kemijskog, biološkog i nuklearnog oružja¹⁹? Jesu li američki progonoj vještica ili staljinistički montirani procesi temeljeni na papirima ili su papiri/svjedoci, vrlo profesionalno, autentično, vjerodostojno i po svim pravilima struke, omogućili donošenje željenih i unaprijed donesenih presuda? Bijela je rasa na više kontinenata praktički istrijebljena domoroce, kako bi im otela zemlju. Bijelci i danas pravo na vlasništvo temelje na ugovorima koji jesu autentični, vjerodostojni, pažljivo čuvani, a istodobno veoma nemoralni i neetički. Ili, primjer koji je izuzetno blizak ljudima iz zemalja u kojima je korupcija visoka²⁰, prethodi li natječaj za dani posao (zaposlenje, javnu nabavu...) izboru kandidata, ili izbor prethodi natječaju, kojeg se potom „prilagodi“ odabranom kandidatu? Lobiranje, bilo ono u hodnicima UN-a, ili mjesnog ureda u Mrduši Donjoj, odavno nije zazorno, već priznata,

18. Govorimo o europskoj, odnosno povijest bijele rase.

19. Slijedeće logično pitanje je vjeruje li itko da je G. W. Bush bio taj koji je donio odluku.

20. Iako ne samo njima, što se gotovo svakodnevno može pročitati u bilo kojim novinama bilo koje zemlje.

pravno regulirana, profesionalna aktivnost. Papire se nekada čuvalo jer su bili podloga za donošenje odluka/akcija, a danas ih se čuva jer su, u dosta slučajeva, dokaz kvazi legalnosti određene odluke/akcije. Ako dođe do propitivanja legalnosti natječaja/akcije – uvijek se može pokazati papire i reći kako je učinjen najbolji izbor, odnosno donesena najbolja odluka...

Što činjenica da papiri danas slijede akcije znači za arhiviste? Po meni, otvara nekoliko pitanja, na prvom mjestu treba li uopće čuvati papire, odnosno je li moja struka uistinu potrebna, i kakva ona treba biti. Papire treba čuvati, svakako one koji se odnose na ostvarenje prava svake osobe kao ljudskog bića: izvodi iz matica rođenih, vjenčanih, umrlih, dokazi o završenim školama, posjednice imovine...²¹. Tu bi vrstu gradiva trebalo stvarati i pohranjivati u najstrože kontroliranim uvjetima, slično onima u tiskarama novca. Ostale bi vrste gradiva korisnicima trebale dolaziti uz jasno i vidno istaknuto upozorenje kako se radi o stvarima koje mogu, ali i ne moraju, odgovarati istini. Čime otvaramo drugo veliko pitanje, pitanje najviše vrijednosti arhivista²².

Arhivistika je, ili barem želi biti, znanost, a najviša vrijednost znanosti je istina. Nisam naišla na puno arhivskih radova koji se bave odnosom arhiva i istine, štoviše, tu temu postojeći etički kodeks profesije zaobilazi. Kodeks govori kako arhivisti vrednuju, odabiru i čuvaju arhivsko gradivo u njegovom povijesnom, pravnom i administrativnom kontekstu, poštujući načelo provenijencije, čuvajući izvorne odnose među zapisima i omogućavajući da se oni jasno uoče. Proklamirana načela provenijencije i prvobitnog reda dovode do očuvanja integriteta arhivskoga gradiva, što je cilj kojeg proklamira 1. članak Kodeksa. Gdje je tu mjesto istine teško je odrediti.

Pojava privatnog vlasništva dovela je do potrebe bilježenja inventara i podataka o imovini, odnosno do arhiva. Točnost, preciznost i pouzdanost vrline su društva kojem je imovina važna. To su iste odlike koje se traže od dokumenata, odnosno od arhivista. Postavimo dodatno pitanje: zašto se uopće stvari bilježe? Zašto je bitno kroz vrijeme i prostor prenijeti podatke kako XY imao 40 robova, pobijedio sve neprijatelje ili je sa ZW sklopio ugovor kojim mu ZW jamči isplatu miraza za kćer? Motivi²³ su dvojaki: želja da se nešto ne zaboravi i nedostatak povjerenja u tuđe poštenje i čestitost. Nedostatak vjere u čestitost, ili riječ, odnosno drugo ljudsko biće dovodi do inflacije spisa, što je posebice očito u 20. st., stoljeću u kojem su užasi i strahove dva svjetska rata uzdrmali same korijene čovječanstva. Današnji je čovjek u toj mjeri uplašen da se dokumenti koje stvara, nastojeći se njima unaprijed zaštititi od mogućih nedaća, takoreći pretvaraju u talismane koji trebaju donijeti sreću, uspjeh, mir i zadovoljstvo, zdrav i dug život. U 20. st. produkcija „papira“ je ogromna, te arhivisti nemaju i ne mogu naći efikasnu i ekonomičnu metodu za „borbu s brdima papira“.

Je li uzrok male količine spisa u srednjem vijeku slaba pismenost i skup medij bilježenja i pohrane podatka ili su nepismeni barbari, koji su preplavili Europu, vjerovali jedni drugima? Mi, arhivisti, moramo si postaviti pitanje ne potičemo li svojim zalaganjem za pohranom i očuvanjem gradiva daljnje jačanje nepovjerenja u čestitost drugih ljudskih bića. Vjerujem kako svatko na ovo pitanje prvo treba odgovoriti sam sebi.

21. O važnosti gradiva za zaštitu ljudskih prava vidi: Hedbeli, Ž., Petrović, T. *Arhivsko i registraturo gradivo - temelj ostvarivanja ljudskih prava*. 8. Zbornik referatov dopunilnega izobraževanja s področja arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 25.-27. marec 2009 : Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2009., str. 141-147.

22. Više u Hedbeli, Ž. *Arhivi i etika*. 7. zbornik referatov dopunilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 2. aprila do 4. aprila 2008. : Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2008., str. 125-132.

23. Rad se ne bavi psihološkim uzrocima motivacije, kojih svakako ima više.

Zaključak

Arhivistika je u krizi. Čini se da je za izlaz iz krize potrebno prvenstveno odgovoriti što je cilj arhivistike, njena misija, najviša vrijednost kojoj teži. Ukoliko su nam najviši cilj autentični, vjerodostojni, cjeloviti i sl. dokumenti moramo donijeti daljnje standarde, procedure, protokole, kodekse itd. kako bismo bili što učinkovitiji servis, za bilo koga tko treba naše usluge, poput recimo računovođa. Ukoliko nam je najviši cilj istina papiri nam vjerojatno neće biti glavna briga, kao ni funkcije ili aktivnosti iz kojih oni nastaju, glavna će nam briga biti saznati i sačuvati istinu. Mi arhivisti, volimo tepati sami sebi kako se brinemo za memoriju svijeta. Odgovor na pitanje kako saznati istinu, ili što je istina, do sada nisu uspješno dale ni znanosti daleko starije od arhivistike, što nas ne treba obeshrabriti. Daljnje promišljanje arhivske teorije je više nego dobrodošlo. Nitko ne želi iskrivljenu ili manjkavu memoriju.